

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

«ЖЕРҰЙЫҚ» ҚОҒАМДЫҚ БІРЛЕСТІГІ
ОБЩЕСТВЕННОЕ ОБЪЕДИНЕНИЕ «ЖЕРҰЙЫҚ»

**«АЛАШ ОРДА» және ҚАЗАҚ
МЕМЛЕКЕТТІЛІГІ МЕН
МӘДЕНИЕТІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

атты Халқаралық ғылыми конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

5 желтоқсан 2008 ж.

МАТЕРИАЛЫ
международной научной конференции
**«АЛАШ ОРДА» ПРОБЛЕМЫ
КАЗАХСКОЙ
ГОСУДАРСТВЕННОСТИ И
КУЛЬТУРЫ**

5 декабря 2008 г.

Алматы
2009

Несогласие казахской интеллигенции проводимой национальной политикой, большевиками оценено было как непонимание особенностей, которые заключаются в том, что в отдельных районах края различные общественные и хозяйственные процессы развиваются быстрее, чем рост партийных кадров, способных справиться с руководством общего развития. «В силу этого отдельные организации требуют себе руководителей из центра, для того чтобы обеспечить здоровым партийным руководством строительство в своих районах. Естественно, тот, кто не понимает всего этого, тот кричит о «колониаторстве», о «зажиме «частных националов» – говорилось в информационной сводке КазКК от 22 февраля 1928 года[15].

Таким образом, большевики оправдывали политику засилья европейских работников, считая негативные моменты в их деятельности, некоторыми ошибками. Особенно активных представителей казахской интеллигенции обвиняли в принадлежности к буржуазной идеологии, спекулирующих на вопросах национального строительства, тем самым оправдывали свою политику не допущения к руководящей работе казахских работников.

1. АПРК. Ф. 139. Оп. 1. Д. 541. Л. 164.
2. Коммунистическая партия Казахстана. Справочник. А., 1990, стр. 190
3. АПРК. Ф. 140. Оп. 1. Д. 1. Л. 139
4. Там же. Ф. 139. Оп. 1. Д. 541. Л. 172.
5. Там же. Л. 138.
6. Там же. Ф. 141. Оп. 1. Д. 15. ЛЛ. 1-3.
7. Там же. Д. 17. Л. 30.
8. Там же. Л. 31.
9. Там же. Л. 22.
10. Там же.
11. Там же. Ф. 139. Оп. 1. Д. 541. Л. 212.
12. Там же. Ф. 141. Оп. 1. Д. 61. Л. 235.
13. Там же. Л. 242.
14. Там же. Д. 28. Л. 23.
15. Там же. Д. 2126, Л. 68.

Ф.А. ҚОЗЫБАКОВА,
т.ғ.к., ҚазҰУ-дың доценті

ШЕТЕЛДІК ТҮРКІСТАНДЫҚ ЗИЯЛЫЛАР ЖӘНЕ «ТҮТАС ТҮРКІСТАН» ИДЕЯСЫ

Жеті тәуелсіз түрік мемлекеттерінің дүние жүзі саяси картасына тәуелсіздік туын тігуімен түрік тарихындағы жаңа дәуір басталды.

XVIII ғасырдан бастап Орталық Азия түрік халықтары экономикалық, қоғамдық-саяси және мәдени дағдарыстарға душар болып, өз аумақтарын отаршылдық саясат есебінен кеңейте түсуді көздеген мемлекеттердің оңай олжасына айналды. Осы кезден түрік халықтарының ең ауыр езгіге түскен, әбден паршаланған, ар-намысы тапталған аса күрделі тарихи кезеңі басталған еді. Әсіресе Қазақстан, Азербайжан, Орталық Азия мемлекеттері Ресей империясының отарына айналып, түркі тілдес халықтар ұлттық мемлекеттілігінен айырылып, ұлттық және әлеуметтік қыспаққа ұшырады. Осындай қиын-қыстау кезде XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап жан аямас күреске толы түрікшілдік идеясы жарыққа шықты. Осы күрестен кейін, бүгінде бір ғасырдан астам уақыт өтті. Бүгінгі таңда жалпы түрік тарихын, түрікшілдік – түрік бірлігі идеяларының өміршеңдігін жан-жақты зерттейтін уақыт жетті. Түрікшілдік – түрік бірлігі идеялары, Қырым, Кавказ, Еділ, Түркістан халықтарының жат-жұрттық езгіге түсуіне байланысты пайда болды.

Ресей сияқты алып империяға қарсы тұру үшін, барлық күшті жұмылдыратын, құрып кетуден жарыққа шығаратын, күшті идея қажеттілігі туды. Осы ұлт қайғысы жарыққа түрікшілдік идеясын алып келді. Түрікшілдік идеясының Ресей империясына күштеп кіргізілген түрік халықтарының арасында пайда болуы заңдылық еді.

Түрікшілдік идеясының алғашқы жанашырлары Қырым-татар зиялысы Исмаил Гаспралы (1881-1914), Азербайжан зиялысы Әли Хұсейінзаде (1864-1941), татар зиялысы Жүсіп Ақшора (1876-1935) және тағы басқалардан қолдау тапқан бұл ағым орыс отаршылдарынан құтылудың біріктіргіш күші ретінде пайда болды. Империяның өз ішінен шыққан саяси қозғалыстар, әр түрлі бағытта құрылған саяси партиялар оның негізін шайқалтып, патшалықты әлсіретіп, бірінші дүние жүзілік

соғыста үлкен шығынға ұшырауы түрік халықтарының оянуына әкеп соқты. Дәл осы кезде Зәки Валиди Тоған, Мұстафа Шоқай сияқты түрік лидерлері тарих сахнасына шықты.

Мұстафа Шоқайдың 1914 жылы Ә.Бөкейхановтың көмегімен IV Мемлекеттік Думадағы Мұсылман фракциясының Түркістан өлкесі атынан өкіл болып тағайындалуы, оның Ресейдегі барлық мұсылман халықтарының белгілі қайраткерлерімен, Дума депутаттарымен араласуға мүмкіндік береді. Думадағы қызметі іс жүзінде жалпы мұсылмандық, жалпы түркістандық идеяларды көтеруіне алып келеді. Азаттыққа жету үшін езілген халықтардың тізе қосуы қажет екендігін Мұстафа сол кезде анық түсініп, өмірінің соңына дейін осы жалпы түріктік «тұтас Түркістан идеясы үшін күресті.

1917 жылғы Ақпан төңкерісін Мұстафа Шоқай өзінің пікірлес досы башқұрт қайраткері Зәки Валидимен бірге Петербурда зор қуанышпен, үлкен үмітпен қарсы алады. Себебі патша үкіметінің құлауы қазақтар үшін бостандыққа жол ашады деп түсінген еді. Осыны пайдаланып бостандыққа жету мақсатында қазақ зиялылары бастарын бәйгеге тігеді. М. Шоқай: «Патшалық құлап, революцияшыл демократтар билік басына келсе, орыс мемлекетінің бізге жасаған қиянаты жойылатынына, әрі басқа өлкелерде кең ауқымды ішкі ұлт мәселесі құрылатынына, бұл өлкелерге (Түркістан) орыс қонысаударушыларының үдере көшуі тоқтатылатынына сенетінбіз, – дейді. Бірақ сол кездегі орыс партияларының біртұтас бөлінбес Ресейді қолдап, езілген ұлттардың тәуелсіздігін жақтамауы, ашық шовинистік көзқарастары Мұстафа Шоқайды олардан үмігін үзуге мәжбүр етеді.

Бәрінен бұрын қиыны осы кезде саяси сахнаға қауіпті күш – большевиктер шыға бастайды. 1917 жылы күзде күш алған большевиктер қазан төңкерісінен кейін елдегі саяси билікке қол жеткізеді. Билікке келген Түркістан жұмысшы шаруа кеңестерінің үкіметі мұсылман халықтарын саяси билікке жақындатқысы келмейді. Осы жағдайда кеңес үкіметі жариялаған ұлттардың өзін-өзі билеу туралы декларациясына сүйенген, Алаш партиясының түрікшіл бағытының өкілдері өзінің IV құрылтайына жиналып, 28-ші қараша күні Ресей Федеративті Республикасымен ынтымағы бір территориялық автономия жариялайды. Бірақ, большевик пікірімен қайта туған орыс империясы түрікшілдік идеясын бесігінде тұншықтыруға тырысты. Сөйтіп, 1918 жылдың қаңтарында Қоқандағы мұсылман автономиясына қарсы қанды қырғын ұйымдастырады. Себебі, оны контрреволюцияның ошағы деп санайды. Түркістан халықтары Кеңес үкіметінің өздеріне жасаған шовинистік акциясына жалпы халықтық қарсылық көрсетті, бұл кеңестік тарихнамада «басмашылық немесе «бандылар қозғалысы» деген теріс ұғымды қалыптастырды.

Түрікшілдік идеясы патшалық Ресей империясы кезінде қалай қудаланса, большевиктік Ресей тұсында ең ауыр жазаға душар болды. Түрікшіл адам мемлекеттің ең қас жауы ретінде қуғын-сүргінге айдалып, ату жазаларына кесілді.

Кезінде Мұстафа Шоқай кеңестер талқандаған «Түркістан автономиясын Түркістан ұлт-азаттық қозғалысының бастау көзі деп бағалаған еді.

1919 жылы батысқа бет алған Мұстафа Шоқай екі жыл Кавказда өмір сүріп, 1921 жылы Ыстамбұл арқылы Парижге сапар шегеді. Парижде 1927 жылдың маусым айынан 1931 жылдың қыркүйек айына дейін Ахмет Зәки Валиди Тоғанның редакторлығымен Ыстамбұлда шығып тұрған «Жаңа Түркістан журналына ат салысып, құнды мақалалар жариялап тұрған. 1929 жылдың желтоқсан айынан Германияның астанасы Берлинде «Жас Түркістан журналын шығарады. Бұл газеттің 1939 жылдың тамыз айына дейін 117 саны жарық көрген.

Осы жылдардың аралығында Францияның «Orient et Occident», «La Asvue de Promethee Англияның «Asiatic Review», Польшаның «Wschod» журналында, сондай-ақ Парижде түркістандықтар мен украиндықтардың және кавказдардың бірлесіп Польшаның көмегімен ұзақ жылдар бойы шығарған «Promethee» журналында мақалалары жарияланып тұрған М.Шоқай жеке ғылыми-танымдық және саяси қолданбалы еңбектер де жазып қалдырған «1917 жыл туралы естеліктер», «Кеңестер қол астындағы Түркістан», т.б.

М.Шоқай түрікшілдіктің түрік бірлігі идеясына ұласуына шетелде эмиграцияда жүріпте, саяси күресті жалғастыра отырып түбегейлі насихаттады. Оның «Тұтас Түркістан тәуелсіздігі жолындағы күресі, өнегелі өмірі басқа да шетелдік түркістандықтарға да кезінде ойтүрткі салып, рухани күрестің оянуын, түрікшілдіктің қалыптасып дамуына жәрдемдесті.

20 жылдардың ортасынан бастап Еуропаға қоныстанған қазақ зиялыларымен қатар «түркі – бірлігі» идеясы топтастырған басқа ұлт өкілдерінің қызмет еткен тұлғалары: Юсуф Акчура, Садри Махсуди, Гаяз Исхаки, Әлимарданбек Топшыбашоғлы, Әли Хусейінзаде. Бұл қайраткерлердің басын біріктірген жағдай, олар өкілі болып есептелетін Башқұрт, Татар, Әзербайжан, Өзбек, Қазақ ұлттарының бір империяның отары болып табылғандығы болатын. Осы идея Ресей империясының аумағынан асып түсіп, Осман Түркиясына да жетті.

XX ғасырда Осман империясының тарап кету қаупі туған кезде, ұлттық түрік мемлекетін сақтап қалу идеясы көтерілді. Осы кезде түрік зиялылары түрікшілдікті түрік ұлтын сақтап қалу майданында құрал етті.

1918-1919 жылдарда империалистік державалар Осман империясын таратып қана қоймай, Түркияны да жер бетінен жоймақ ниетте болған кезде Хусейн Нихал Атсыз, Алпарслан Түркеш, Кемал Ататүрік түрікшілдік ұранын көтеріп, бүкіл түрік халқын қаптаған қалың жауға қарсы қозғалысқа білді. Осы ұлттық бірліктің нәтижесі 1923 жылы қазіргі Түрік Республикасын жариялауға алып келді.

Түркия Республикасының Ататүріктен кейінгі кезеңінде түрікшілдер қудалауға ұшырады. Хусейн Нихал Атсыз қоғамы негізін қалаған түрікшілдер қоғамы 1944 жылы түрмеге қамалды.

Атсызбен бірге Зәки Валиди Тоған, Алпарслан Түркештер де бар еді. Осындай қудалауға қарамастан түрікшілдік идеясы одан әрі дамып, біздің заманымызға дейін келді. Түрікшілдіктің Түрік бірлігі идеясына ұласуына және оны практика жүзінде көрсетуге Мустафа Шоқайдың, Нихал Атсыз, Зәки Валиди, Алпарслан Түркештің, жаңа түрік Президенті болған Тұрғұт Озалдың еңбектері зор. Түрікшілдік идеясының кейінгі кезеңде де дамып біздің заманымызға дейін жетуіне қызмет істеген шетелдік профессор, доктор Таһир Шағатай мен доктор Абулуахап Оқтай. Ол екеуі де өзбек. 1922 жылы Бұхара Халық Республикасы үкіметінен Германияға оқуға жіберілген студенттер еді. Олар Парижде тұратын Мустафа Шоқайдың нұсқауымен Берлинде «Жас Түркістан» журналын шығарған.

Екінші дүние жүзілік соғыс кезінде олар Германиядан Түркияға қоныс аударды. Олар Мустафа Шоқай қайтыс болғаннан кейін «Жас Түркістан басылымдар тізбегі» атынан Түркияда 22 кітап шығарды. Кейін Мустафа Шоқайдың қайтыс болуына бір жыл толуына орай 1942 жылы Ыстамбұлда «Мустафа Шоқай» альбомын шығарды. 1950 жылы Мустафа Шоқайдың туғанына 60 жыл толуына, орай «Türkistan Milli Hareketi ve Mustafa Sokay» деген кітап жазып бастырған. 1954 жылдары «Türkistan da Türksülük ve Halkcilik» деген екі кітап шығарады. Олардан кейін М.Шоқайды көрген шетелдік ізбасарларының бірі – қазақ Қарыс Қанатбай. Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде Берлиндегі «Милли Түркестан» комитетінің хатшысы, соғыстан кейін американдықтардың көмегімен Мюнхенде құрылған «Түрік елі – Түркістан ұлт-азаттық комитетінің төрағасы болған. Қарыс Қанатбай соғыс кезінде, қайтыс болуынан бір ай бұрын Мустафа Шоқайды көріп сөйлескен. Оның және «Түрік елі» комитетінің құрамында болғандардың бәрінің пірі, ұстанған жолы М.Шоқай бағыты еді.

Осы комитеттің екі тілде ай сайын шығарыла бастаған «Түрік елі» журналындағы мақалаларда Мустафа Шоқай 1927-1931 жылдары «Жаңа Түркістан» және М.Шоқайдың өзі шығарған «Жас Түркістан» журналының ізбасары екендігі атап айтылған.

Осы журналда басылған Қарыс Қанатбайдың «күресіміз хақ, жолымыз – бабалар жолы» деген мақаласында: «біз үшін Түркістанның ұлы күресшісі, ұлтшыл марқұм М.Шоқайдың ажырамас, бөлінбес бір Түркістан бар,» – деген сөзі күресіміздің тек идеясы ғана емес, бұлжымайтын заңы дегені, М.Шоқайдың идеялас ізбасары, жолын жалғастырушы күрескер екенін анықтай түсетінін аңғарамыз.

М.Шоқайдың шетелдік кейбір ізбасарлары «Азаттық» радиосының Түркістан бөлімінде істеді. Олар 1953 жылдан 1994 жылдың желтоқсаны, яғни М.Шоқайдың қазасының 53-жылына дейін толық 41 жыл бойы оны «Азаттық» радиосы арқылы арнайы программалармен үздіксіз еске алып отырды. Қарыс Қанатбай «Азаттық» радиосының алғаш ашылу әзірлігіне белсене қатысқан және оның «Түркістан» редакциясының ашылу ісін де тікелей басқарған. Редакция атын қазақ, өзбек, түрікмен, қырғыз, тәжік деп бөлмей, біртұтас ұлы Түркістан идеясымен жалпы «Түркістан» деп атаған. «Азаттық» радиосы Түркістан Редакциясының бас редакторы етіп Асан қайғы (Мәулекеш Қайболдыны), оның орынбасары етіп өзбек Уели Зұнын-ды (Абдулла Төлеген) тағайындаған.

Азаттық радиосының қазақ тілі бөлімінде қызмет атқарғандардың бірі – Хасан Оралтай. Ол 1967 жылы «Азаттық» радиосында Алаш Орда Ұлттық үкіметінің 50 жылдығының Мюнхен қаласында аталып өтуіне және ол туралы Түркияның түрлі баспасөз органдарында көлемді мақалалар шығуына тікелей мұрындық болған. 1968 жылы Алаш Орда үкіметінің 51 жылдығының атап өтілуіне байланысты ақпарлар беріп, Алаш қайраткерлерінің қоғамдық қызметін кеңінен насихаттады. Бүгінгі күнге дейін бар күш жігерін түркістандықтарға қызмет етуге, шамасы келгенше қазақтарды шет елдерге таныстыруға тырысқан ғалым.

Ол 1971 жылы Мюнхен қаласында «Абылай дастаны», ол басқарған «Бүйүк Түркелі басылымдары» тізбегінің II кітабы етіп «Алаш-Түркістан түріктерінің ұлт-азаттық ұраны» деген кітабын 1973 жылы Ыстамбұлда бастырып шығарған, 1960-1973 жылдардан бүгінгі күнге дейінгі шетелде, әсіресе батыста «Түрікшілдік» және тұтас Түркістан идеясын жалғастырушы, Алаш және Алаш Ордаға қатысты материалдарды таратушы бірден-бір адам деп айтуымызға болады. Оның

«Алаш – Түркістан түріктерінің ұлт-азаттық ұраны атты ғылыми еңбегі тек Түркиядағы жұртшылықтың назарын аударып қана қойған жоқ, бүкіл батыстың да назарын аударған. Мәселен: Түркияның «Түрік бірлігі» идеясын насихаттаушы, ойшыл ғалымы Нихал Атсыз Ыстамбұлда шығатын Өтүкен журналында «Алаш» деген сөз басымен жазған мақаласында; «Қазақ түріктерінен Х.Оралтайдың «Алаш» деген 200 беттік кітабы жалпы түрік тектестер тарихының шағын бір бөлігінің әңгімесі...» дей келіп, Алаш Орда қайраткерлеріне тоқталған.

Кезінде Германияда құрылған Түркелі комитеті әртүрлі себептермен әрекеттерін тоқтатуға, журналдарын жабуға мәжбүр болғаннан кейін, 1968 жылы Измірде «Түркелі» ұйымы Хамза Ұмар және Шірзат Доғрун, Хасен Оралтайдың басқарылуымен құрылып, өздерін Түркелі комитеті мен Түркелі журналының ізбасарлары деп атаған. Олардың мақсаты – Түркістан және оның ұлттық мәселелері үшін күресу болған.

Батыста жүріп Әлихан Бөкейхан, Мұхаметжан Тынышбай, Ахмет Байтұрсын, Міржақып Дулат, Жаһанша Досмұхаммет, Мағжан Жұмабай, Тұрар Рысқұл сияқты өз кезінде бүкіл түрік тектес мұсылман халықтары арасында ең алдыңғы қатарда болған әйгілі тұлғалардың шыққаны және профессор Зәки Валиди Тоған сияқты ғалымдар ерекше атап көрсеткендей: «Қазақтың Ресейдің түрік халықтары арасында Алаш партиясы сияқты Тұңғыш саяси партияны, және «Алаш Орда» ұлттық тәуелсіз үкіметін құрған үлкен халық екендігін дәлелдей отырып шет елдіктерге таныстырған. Ол кітаптың «Алаш – Түркістан түріктерінің ұлт-азаттық ұраны» деген атының өзі нағыз түркістандықтың, түрікшілдіктің айғағы еді. «Алаш» кітабындағы Х. Оралтайдың: «Түркістандықтарға, жалпы түрік қауымдарына қызмет етуді өзімнің өмірдегі мұрат-мақсатым деп алдым. Түрік қауымына (жалпы түрік тектестерге) қызмет етуге деген сүйіспеншіліктің маған берген күш-қуаты мен батылдығы арқасында кітап-журналдар шығардым. Және түрлі газеттер мен журналдарда мақалалар жариялап бұл ісімді жалғастыруға тырыстым, – деген ойының өзі «Тұтас Түркістан» идеясы Алаш мұраттарына қызмет көрсеткенін дәлелдейді.

1969 жылы Мюнхен қаласында Таһир Шағатай, Қарыс Қанатбай, Мұрат Ташмұрат (түркмен) және Х.Оралтай жиналып «Түркістандықтардың ұлттық орталығын» құруға тырысқан, 1984 жылы Мюнхен қаласында Түркелі комитетінің шақыруымен, Х. Оралтайдың ұйымдастыруымен қайта құрылған. Оған 1986 жылы 21-қаңтарда Түркелі комитетінің шақыруымен Мюнхен қаласына Түркістан қазақтарының тарихшы ғалымы Нығмет Мыңжанұлы келеді. Мюнхенде, Батыс Берлинде, Кёльнде лекция оқиды. Түркелі комитеті 1985 жылы, 13-желтоқсан 1917 жылы құрылған «Алаш Орда» ұлттық үкіметінің 68 жылдығын салтанатпен атап өткен.

Шетелде «Азаттық» радиосы 1953 жылдан бастап 210 жыл бойы азаттықты аңсаған, азаттық үшін арпалысып жатқан түркістандықтарға ақылшы, кеңесшісі болып тұрды. Ол кездегі архив қайнауында қамауда жатқан есімдер Азаттық Радиосы арқылы ғана түркістандықтарға белгілі болып жүрді. Әсіресе, М.Шокай, А.Байтұрсын, Ә.Бөкейхан, М.Жұмабай, т.б. халқымыздың көрнекті тұлғаларының, алыптардың өмірі, қызметі жайлы бізге «Азаттық» радиосы арқылы ғана жеткен еді. Сондықтан Шерхан Мұртаза ағаның Азаттық радиосының 22.07.1993 жылы Алматыда қазақ бөлімінің бюросы ашылғандағы сөзінде былай деген еді: «Хасан Оралтай азамат басқарған осы радио біздің қай ел екенімізді, тарихымыз қандай екенін, шындық қандай екенін ежелден бізге айтып, осы заманға жетудің, дайындығының бір түрін жүргізіп келді деп ойлаймын, – деген еді.

42 жыл бойы «Азаттық» радиосындағы түркістандықтар өзінің саясатын, ұлт мәселесінде, мемлекеттік тұтастық мәселесінде де шындықты айтып келсе, кешегі және қазіргі тәуелсіз Қазақстанға да жанашыр болуға тырысқан еді.

1986 жылғы желтоқсан оқиғасында, желтоқсан айының 18-і бейсенбі күні Мюнхен уақыты бойынша түстен кейінгі сағат екіден бастап дүниенің төрт бөлігіне «Азаттық» радиосының қазақ бөлімі таратқан еді.

Мюнхен қаласынан «Елім, айлап» басталатын хабарлар түркістандық редакция ұжымының жан-дүниесін, жүрек соғысын, қазақ деген халықтың ешкімге есесі кетпеуі үшін тер төккенін айғақтайды. Қазан төңкерісінен бастап шет елдерде эмиграцияда болып, саяси күрес жұмысын жүргізген Түркістандық зиялылар жеке бастың мүддесі емес, Түркістандағы отарлау саясатын ашу, оның тәуелсіздігі үшін күресті жалғастыру жолын таңдап алған.

Жат жерде жүріп қызметтерін жүргізу барысында түркістандық зиялылардың құнды деректер қалдыруы, қазіргі күнге келіп жеткен еңбектері, естеліктері өз қызметін атқаруда. Шет елдегі қазақ, өзбек, әзірбайжан, башқұрт, татар, кавказ, т.б. халықтардың өкілдерінің басын біріктірген өз халқының азаттығы екені анық. Шет жерде жүріп, саяси күрес жүргізген түркістандық зиялылар рухани күресті жандандырды, түрікшілдіктің қалыптасып, дамуына үлес қосты, арттарында ғылыми мұралар қалдырды. Егер бүгінгі күнге дейін түрікшілдік немесе «Тұтас Түркістан» идеясы түрік

халықтарының азаттығы жолындағы бір құрал болып келсе, онда Түрік дүниесінің түгел азат болмағанын байқаймыз. Ендігі мақсат: бодандықтағы түрік халықтарына тәуелсіздік алуға жәрдем болу.

1. Қойгелдиев М.К. Тұтас Түркістан идеясы және Мұстафа Шоқайұлы. А., 1997
2. Қанятбай Қ. Менің Мұстафамен кездесуім. Қазақ тарихы. 1997. №2
3. Мұстафа Шоқай. Таңдамалы, 1т. А., 1998
4. Нұрпейіс К. Мұстафа Шоқай және Қазақстан мен Түркістанның 1917-1927ж. қоғамдық саяси өмірі туралы Тарихи тұлғалар. А., 2007
5. Фадли Әли. Ахмет Зәки Уәлиди Тоған, Мұстафа Шоқай туралы. Жас Түркістан №2. 1998
6. «Түрік тарихының мәселелері» атты халықаралық симпозиум материалдары. Түркістан қаласы, 1997. 23-26 мамыр
7. Омарбеков Т. Кеңес үкіметінің алғашқы жылдарындағы түрікшілдікті қудалау саясаты. КазМУ хабаршысы тарих сериясы, №9
8. Оралтай Х. Елім – айлап өткен өмір. Алматы «Білім», 2005

КУЛЬШАНОВА А.А.
к.и.н., доцент КазНУ

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ КАЗАХСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭЛИТЫ НА РУБЕЖЕ XIX-XX ВЕКОВ

Проблемы формирования этнического самосознания на рубеже XIX –XX веков, всегда артикулировались тем кругом уважаемых в народе людей, которые достигли своего высокого статуса благодаря личным выдающимся способностям и достижениям. Этническая элита выступала индикатором, по которому определялся уровень цивилизационного развития того или иного народа в условиях зависимости. Наиболее репрезентативной в этом отношении выступает судьба казахских интеллектуалов, которые на протяжении первой трети прошлого столетия развивали образы и идеалы казахского народа. В качестве символического духовного ядра они выступили создателями идеологии национального движения – идеологии национализма./1/

Возникновение казахской интеллигенции имело место в определенный исторический момент и было тесно связано с процессом этнической консолидации на фоне интенсивной колонизации края. В Казахстане сформировались два поколения интеллигенции, первое из которых поддерживало колониальную политику русских, а второе выступало на защиту казахской культурной и политической автономии. Обе эти группы отличались модернизированным характером, поскольку выступали за видоизменение традиционного общества. К концу XIX века возникло новое поколение интеллигенции, чьи взгляды во многом представляли комбинацию этих двух позиций. Они выступали за преобразование казахской кочевой экономики и интеграцию казахского народа в основное русло империи, но они также ратовали за сохранение казахской культурной автономии и призывали к сохранению и развитию казахской культуры путем развития казахского культурного языка и сохранения памятников прошлого казахской истории./2/

Особую роль в формировании элиты края сыграл феномен джадидизма – течения, которое едва ли не первым в истории ислама попыталось осуществить модернизацию духовно-интеллектуальной составной религии на основе складывающихся реалий. Такое переустройство означало на современном языке программу модернизации, по сути сводившуюся к европеизации./3/

Апелляция в данном случае к исламу служила дополнительным инструментом к формированию этнической идентичности именно в формах и обликах востернизированной нации. Реформаторы почувствовали, что в наступившую эпоху вновь востребованы такие подлинные свойства мусульман, как «сильная воля, активный политический дух, способность к практическому действию»./4/ «Ислам увеличивал устремление к национализму, поскольку он обеспечивал эмоциональную и культурную близость между людьми, изъяснявшимися на одном языке, разделявшими одну веру и вынужденными терпеть обращение с собой как с покоренным народом или людьми второго сорта»./5/ В недрах этого движения пестовалась идея консолидации казахов в единую нацию с воспитанием национальных чувств на основе преодоления родовой и клановой усобицы.

Первая попытка объединения была осуществлена партией «Алаш», которая пыталась форсировать процесс этногенеза на основе широкого торко-мусульманского контекста. «Русская революция 1905г. и сопровождавшее ее политическое переустройство послужили катализатором погружения молодой казахской интеллигенции в национализм... Значительно возросло число